

De kracht van contact: vooroordelen verminderen en empathie stimuleren bij
basisschoolkinderen van bovenbouwleeftijd

Elsbeth A. Jenneskens en Esther F. van der Werf

Universiteit Utrecht

Author note

Elsbeth A. Jenneskens, Faculteit Sociale Wetenschappen, Universiteit Utrecht;
Esther F. van der Werf, Faculteit Sociale Wetenschappen, Universiteit Utrecht.

Elsbeth A. Jenneskens en Esther F. van der Werf hebben beide een gelijke
bijdrage geleverd aan het uitvoeren van deze studie. Onze dank gaat uit naar Isabelle
Dielwart voor de uitvoerige feedback en flexibele begeleiding.

De data die in deze studie gebruikt zijn, komen voort uit eerder onderzoek naar
een uitwisselingsproject, dat om privacy redenen niet bij naam genoemd zal worden.

Correspondentie rondom deze studie kan geadresseerd worden aan Elsbeth A.
Jenneskens, Faculteit Sociale Wetenschappen, Universiteit Utrecht.

E-mail: e.a.jenneskens@students.uu.nl

Bachelorthesis

Youth Education and Society

Universiteit Utrecht 2019-2020

Studenten: Elsbeth A. Jenneskens & Esther F. van der Werf

Studentnummers: 6910599 & 6956203

E-mail: e.a.jenneskens@students.uu.nl en e.f.vanderwerf@students.uu.nl

Begeleider: MSc. Isabelle Dielwart

Tweede beoordelaar: MSc. Ruben van Esch

Aantal woorden: 8284

Datum: 25-06-2020

Abstract

The school population is increasingly segregated in the cities of the Netherlands. This might result in the development of prejudices for children about groups with a different background. Another risk of segregation is that children develop less empathy. For this reason, research has been conducted about whether an exchange project between two schools from different neighborhoods has the potential to stimulate empathy and reduce prejudices of children in the last year of primary school. Allport's contact theory and ethnic competition theory have been used. Group Interviews from a similar research project have been used to conduct a content analysis in this qualitative research. A total of 18 children who participated in the exchange were interviewed in focus groups. The results showed that most children experienced the exchange positively and that there were empathic responses towards the other group. Some of the children did not understand the purpose of the exchange. Respondents from both groups also indicated implicit prejudices after the exchange. Based on the results, it can be cautiously concluded that an exchange project has the potential to stimulate empathy and reduce prejudice. Explanations for the results can be found in Allport's conditions for positive contact and in low quality of contact between the children during the exchange program. To further stimulate empathy and reduce prejudice, teachers can discuss the exchange with their pupils, the goal can be made clear to all the pupils and the parents can be more involved in the exchange project.

Keywords: contacttheory, empathy, ethnic competition theory, exchange project, prejudice, segregation

Samenvatting

De schoolpopulatie raakt steeds meer gesegegreerd in Nederlandse steden. Dit kan tot gevolg hebben dat kinderen meer vooroordelen ontwikkelen over groepen met een andere achtergrond en dat het empathisch vermogen minder wordt. Hierom is er een onderzoek gedaan of een uitwisselingsproject tussen twee scholen uit verschillende wijken potentie heeft om het empathisch vermogen te stimuleren en vooroordelen te verminderen bij kinderen uit groep 8. De contacttheorie van Allport en de etnische competitietheorie zijn hierbij gebruikt. In dit kwalitatieve onderzoek zijn er groepsinterviews geanalyseerd van een ander vergelijkbaar onderzoek door middel van een content analyse. Er zijn in totaal 18 kinderen die hebben geparticipeerd in de uitwisseling geïnterviewd in focusgroepen. Uit de resultaten bleek dat de meeste kinderen de uitwisseling positief hebben ervaren en er sprake was van empathische responses. Een deel van de kinderen begrepen het doel van de uitwisseling niet. Verder

benoemden de respondenten uit beide groepen impliciete vooroordelen na de uitwisseling. Op basis van de resultaten kan er voorzichtig geconcludeerd worden dat een uitwisselingsproject potentie heeft om het empathisch vermogen te stimuleren en vooroordelen te verminderen. Een verklaring voor de resultaten kan worden gezocht in de voorwaarden van Allport voor positief contact. Tevens kan de lage kwaliteit van contact die er tussen de kinderen bestond tijdens de uitwisseling een verklaring zijn van de vooroordelen die nog bestonden. Om empathie nog meer te stimuleren en vooroordelen te verminderen kunnen leerkrachten de uitwisseling met de leerlingen nabespreken, kan het doel voor alle leerlingen helder gemaakt worden en kunnen de ouders meer betrokken worden bij de uitwisseling.

Trefwoorden: contacttheorie, empathie, etnische competitie theorie, segregatie, uitwisselingsproject, vooroordelen

Een uitwisseling als middel om de gevolgen van segregatie in het onderwijs tegen te gaan

In de Nederlandse samenleving lijkt sprake te zijn van segregatie, en ook binnen het onderwijs in Nederland lijkt segregatie te bestaan (Merry, Driessen & Oulai, 2012). Het is van belang om onderzoek te doen naar het tegengaan van segregatie binnen het onderwijs. Een reden hiervoor is, dat onderzoek een mogelijke bijdrage kan leveren aan het voorkomen van negatieve consequenties van segregatie. Mogelijke gevolgen van segregatie in het onderwijs zijn het ontstaan van vooroordelen en onbegrip ten opzichte van andere sociale groepen (De Winter, 2011). Door kinderen met elkaar in contact te brengen en segregatie tegen te gaan, kunnen vooroordelen mogelijk afnemen (Pettigrew & Tropp, 2005). Contact interventies of uitwisselingen tussen scholen, bieden dus een mogelijkheid om de gevolgen van segregatie in het onderwijs in te perken.

Een voorbeeld van een uitwisselingsproject is Welkom In Mijn Vreedzame Wijk (WIMVW). Dit is een project dat beoogt een bijdrage te leveren aan het verminderen van de gevolgen van segregatie. In WIMVW wordt de ontmoeting tussen leerlingen uit verschillende wijken gefaciliteerd en gehoopt om vooroordelen tegen te gaan (Welkom In Mijn Vreedzame Wijk, 2019). Dit uitwisselingsproject is nog niet eerder uitgevoerd. Het lijkt dus van belang om onderzoek te doen naar de potentiële bijdrage van een uitwisselingsproject ter vermindering van vooroordelen.

De vraag die in de huidige thesis centraal stond is: 'Heeft een uitwisselingsproject potentie om bij te dragen aan het ontwikkelen van empathisch vermogen en het verminderen van vooroordelen bij kinderen uit groep 8 over kinderen uit een ander samengestelde groep (andere etniciteit)? Het doel van het huidige onderzoek is om een bijdrage te leveren aan het uitwisselingsproject Welkom In Mijn Vreedzame Wijk. Door inzichten over empathie en vooroordelen bij de kinderen van basisschoollleeftijd op te doen, kunnen aanbevelingen worden geformuleerd voor Welkom In Mijn Vreedzame wijk. Deze aanbevelingen kunnen gebruikt worden om het project verder te ontwikkelen.

Theoretisch kader

Vooroordelen

Verschillende empirische onderzoeken tonen aan dat er bij kinderen op jonge leeftijd al vooroordelen ontstaan over mensen die tot een andere groep behoren (Aboud, 2003; Newheiser & Olson, 2012). Al vanaf drie tot vijf jaar kunnen kinderen een voorkeur ontwikkelen voor leeftijdsgenootjes van hetzelfde geslacht of dezelfde etniciteit (Skinner & Meltzoff, 2018). Volgens Newheiser en Olson (2012) zijn er twee soorten vooroordelen te onderscheiden: impliciete en expliciete vooroordelen. Daarbij worden

impliciete vooroordelen gedefinieerd als het toekennen van bepaalde eigenschappen aan iemand op basis van de groep waartoe iemand behoort. *Expliciete vooroordelen* zijn het echter pas als er niet alleen een eigenschap wordt toegekend aan iemand, maar ook een persoonlijke voorkeur op basis van de groep waartoe iemand behoort.

Mogelijke oorzaken van vooroordelen

De oorzaak van vooroordelen bij kinderen lijkt niet eenduidig. Zowel de natuurlijke ontwikkeling als de omgeving van het kind lijkt hier een rol in te spelen. Op jonge leeftijd ontwikkelen veel kinderen van nature een angst voor vreemden. Dat heeft nog niet te maken met vooroordelen, maar meer met de emotionele veiligheid die een kind voelt met de mensen die het dichtste bij staan (Vandenbroeck, 1999). De voorkeur voor de eigen groep kan echter wel tot gevolg hebben dat vooroordelen ontstaan. Uit onderzoek naar vooroordelen bij kinderen van 4-7 jaar (N=80) blijkt namelijk dat de positieve attitude ten opzichte van de eigen etnische groep samenhangt met vooroordelen ten opzichte van een andere etnische groep (Aboud, 2003).

Naast natuurlijke ontwikkelingsprocessen, kan ook de omgeving een rol spelen in het ontstaan van vooroordelen bij kinderen (Merilees, et al., 2018). *Modeling* is één van de manieren waarop kinderen gedrag aanleren (Feldman, 2012). Het zou kunnen dat ouders, leerkrachten of vriendjes een rol spelen in het ontstaan en veranderen van attitudes over andere etnische of sociale groepen. Empirische onderzoeken geven hierover tegenstrijdige resultaten. Volgens Aboud & Doyle (1996) is er maar weinig samenhang is tussen de attitude van ouders en hun kinderen over andere etnische groepen. Er zijn echter ook recentere studies die wel significante verbanden hebben gevonden tussen de attitudes van ouders en vrienden en de attitudes van kinderen ten opzichte van andere groepen (Miklikowska, 2017; Miklikowska & Titzmann, 2019). Zo bleek uit onderzoek van Miklikowska (2017) dat als ouders en vrienden meer vooroordelen hadden over andere etnische groepen, jongeren ook meer vooroordelen konden ontwikkelen ten opzichte van groepen met een andere etniciteit dan zij. Al met al lijkt de omgeving een rol te spelen in het ontwikkelen van attitudes over andere etnische groepen bij kinderen.

De rol van contact

Naast de mogelijke invloed die ouders en vrienden hebben op het ontwikkelen van attitudes bij kinderen, lijkt ook contact tussen groepen met een verschillende etniciteit of sociale achtergrond een rol te spelen. Hierover zijn verschillende theorieën geformuleerd. Volgens de contact hypothese van Allport kan contact tussen groepen bijdragen aan het verminderen van vooroordelen, mits het contact voldoet aan de juiste voorwaarden

(Pettigrew & Tropp, 2005). Een theorie die haaks staat op de contacttheorie is de etnische competitietheorie. Volgens deze theorie zal de etnische meerderheid zich naar verwachting bedreigd voelen in een omgeving waarin de etnische minderheid toeneemt (Gijsberts & Dagevos, 2005). Dat betekent dat, volgens deze theorie, contact tussen verschillende etnische groepen niet zonder meer leidt tot een meer positieve attitude van de etnische meerderheid ten opzichte van etnische minderheidsgroepen.

Ondersteuning voor de etnische competitietheorie is gevonden in meerdere empirische onderzoeken (Gijsberts & Dagevos, 2005; Vervoort, Scholte & Scheepers, 2011). In het onderzoek van Gijsberts en Dagevos (2005) werd gekeken naar de attitudes van etnische meerderheids- en minderheidsgroepen in een buurt. Er werd daarbij gekeken naar het natuurlijke contact dat bestaat tussen buurtbewoners. Een positieve samenhang werd gevonden tussen contact en positieve attitudes. Dat wil zeggen dat in buurten waar meer contact was tussen buurtbewoners van verschillende etnische groepen, deze buurtbewoners meer positieve attitudes hadden ten opzichte van elkaar. Het zou kunnen dat het contact tussen de buurtbewoners een positieve invloed had op hun attitudes ten opzichte van elkaar. Naast de rol van contact, werd er in deze studie ook gekeken naar twee factoren die invloed leken te hebben op attitudes ten opzichte van etnische minderheden. Namelijk de verhouding tussen de etnische minderheid en meerderheid die in de buurt wonen en het tempo waarin groepen in contact komen met elkaar. Het bleek dat als meer dan 50 procent van de bewoners een niet westerse achtergrond had, de contacten tussen groepen afnamen. Ook bleek dat een te snelle toename van de minderheidsgroep, zorgde voor minder contacten tussen de groepen. Dat gebeurde bijvoorbeeld wanneer er binnen een korte periode veel migranten in een wijk kwamen wonen. In het onderzoek van Vervoort, et al. (2011) werd beschreven dat een grotere proportie minderheid in de klas leidde tot een meer negatieve houding ten opzichte van de minderheid. Samenvattend lijkt de etnische competitietheorie grotendeels op te gaan. Het lijkt daarom bij het bevorderen van contact tussen verschillende etnische groepen belangrijk om rekening te houden met het tempo waarin de groepen met elkaar in contact worden gebracht en tevens met de verhouding tussen de etnische meerderheid en minderheid in de groep.

Niet alleen voor de etnische competitietheorie is ondersteuning gevonden. Ook voor de contacttheorie is dat het geval. Er zijn in meerdere onderzoeken positieve verbanden gevonden tussen contact tussen verschillende groepen en de afname van vooroordelen (Merilees, et al., 2017; Van Geel & Vedder, 2010). Naast contact tussen groepen, kan ook het waarnemen van contact tussen groepen (Cameron, Rutland,

Hossain & Petley, 2010) of het inbeelden van contact tussen groepen (Birtel, et al., 2019) zorgen tot vermindering van vooroordelen ten opzichte van mensen die tot een andere etnische groep behoren.

De kwaliteit van contact

Het is duidelijk dat het van belang is om rekening te houden met verschillende factoren om contact tussen groepen te stimuleren. De vraag die rest, is hoe contact kan bijdragen aan het verminderen van vooroordelen. Een aspect dat van belang lijkt te zijn bij het contact tussen groepen is de kwaliteit van het contact. In studies waarbij contact werd geoperationaliseerd als vriendschap, werden sterkere verbanden gevonden tussen contact en attitudes ten opzichte van de andere groep (Pettigrew & Tropp, 2005). Vervoort, et al. (2011) vond in zijn onderzoek dat de kwaliteit van vriendschappen tussen kinderen uit minder- en meerderheidsgroepen leidde tot minder negatieve attitudes ten opzichte van kinderen uit een andere etnische groep. Kwaliteit van vriendschap kan gedefinieerd worden als de waarde die jongeren zelf toekennen aan vriendschap (Vervoort, et al., 2011) en als het opzoeken van elkaar in de vrije tijd en het delen van gevoelens (Gijsbert & Dagevos, 2005). Samenvattend kan het van belang zijn om bij een uitwisselingsproject zoals WIMVW, aandacht te besteden aan de kwaliteit van het contact, om op die manier vriendschappen tussen de verschillende groepen kinderen te stimuleren.

Al met al spelen er bij het beïnvloeden van vooroordelen meerdere factoren een rol. Contact lijkt bij te kunnen dragen aan het verminderen van vooroordelen bij kinderen over mensen van een andere etnische groep (Merilees, et al., 2017; Pettigrew & Tropp, 2005; Van Geel & Vedder, 2010). Het is echter ook mogelijk dat vooroordelen toenemen bij contact tussen verschillende etnische groepen (Gijsberts & Dagevos, 2005; Vervoort et al., 2011). De kwaliteit van het contact lijkt bij te dragen aan positieve attitudes ten opzichte van mensen uit een andere etnische groep (Vervoort et al., 2011). Een van de doelen van het uitwisselingsproject WIMVW is om de kennis van kinderen over verschillende culturen te vergroten en ze te leren om positief om te gaan met diversiteit (Stichting Welkom in Mijn Wijk, 2020). Om die reden is het belangrijk om te onderzoeken of bij een uitwisselingsproject vooroordelen mogelijk afnemen bij een hogere kwaliteit van contact. Met inzichten die worden opgedaan, kunnen aanbevelingen worden geformuleerd voor WIMVW.

Empathie

Naast het belang van de kwaliteit van contact, kan ook het stimuleren van empathie een rol spelen bij het verminderen van vooroordelen (Stephan & Finlay, 1999).

Uit onderzoek is gebleken dat kinderen met veel empathie minder vooroordelen hebben en meer in contact staan met kinderen van verschillende etnische achtergronden (Decety & Ickes, 2009). Een verklaring hiervoor kan zijn dat als men zich beter kan inleven in de wereld van een ander, het de ander minder bedreigend maakt (Stephan & Finlay, 1999).

Empathie kan gedefinieerd worden als het vermogen om emoties van anderen nauwkeurig te ontvangen en te begrijpen (Rieffe, Ketelaar & Wiefferink, 2010). Daarnaast maken De Wied, Gaudena en Matthy's (2005) een onderscheid tussen cognitieve en affectieve empathie. Met *cognitieve empathie* wordt het rationeel en bewust begrijpen van emotionele ervaringen van een ander bedoeld, terwijl er met *affectieve empathie* het vermogen waarmee men de emotionele ervaringen van een ander meevoelt wordt bedoeld (Reiniers, Corcoran, Drake, Shryane & Völm, 2011).

Als gevolg van het meeleven en het meevoelen kan er een empathische respons ontstaan. Deze respons bestaat uit een fysiologische en gedragsmatige respons (Dadds, et al., 2008). De *fysiologische respons* zorgt voor een lichamelijke respons op het inleven van de emoties van een ander. Onder deze respons vallen gezichtsuitdrukkingen als blijheid en boosheid. De *gedragsmatige respons* kan beschreven worden als het pro-sociale gedrag dat voortkomt als reactie op het kunnen inleven in de ander. Prosociaal gedrag wordt gedefinieerd als het gedrag dat bedoeld is om andere mensen te baten (Clarke-Stewart & Parke, 2014). Een voorbeeld van een gedragsmatige respons is een hand op iemands schouder leggen als iemand verdrietig is (Dadds et al., 2008).

Echter, de empathische respons ontstaat niet zomaar. Gedurende de kindertijd vindt er een empathische ontwikkeling plaats. Dit onderzoek focust zich op kinderen tussen de zeven en twaalf jaar oud. Kinderen leren in deze fase emoties herkennen bij anderen. Ze realiseren zich ook steeds meer dat andermans gevoelens anders kunnen zijn dan hun eigen gevoelens. Hierdoor leren ze om meer te handelen naar de behoeften van een ander (Clarke-Stewart & Parke, 2014). Bovendien leren kinderen tussen de zeven en twaalf jaar oud wat goed en fout is door de manier waarop volwassenen reageren op hun acties en gedragingen (Gibbs, 1979). Als kinderen niet goed aanleren wat goed en fout is kan het gebeuren dat de empathie niet voldoende wordt ontwikkeld. Als gevolg falen kinderen met een geringe mate van empathie erin om zich mentaal te verplaatsen in de situatie van een ander en daar op een gepaste manier naar te handelen. Hierdoor kan agressief gedrag ontstaan, zoals pesten (Mayberry & Espelage, 2007). Deze gevolgen zijn dan ook een van de redenen waarom het stimuleren van het empathisch vermogen wel van belang is.

Eerder werd het belang al benoemd om empathie in steden met woon- en

schoolsegregatie en mogelijke onderlinge vooroordelen over 'de ander' te bevorderen ten opzichte van andere groepen. Een mogelijke manier om de empathie te stimuleren en daarmee vooroordelen te verminderen zou een uitwisseling kunnen zijn waarbij kinderen van verschillende scholen met elkaar in contact komen (Welkom in mijn vreedzame wijk, 2019). De uitwisseling zal beredeneerd worden vanuit de al eerdergenoemde contacthypothese van Allport (1954).

Echter, moet de uitwisseling volgens Allport (1954) aan voorwaarden voldoen om de uitwisseling positiever te laten verlopen. Eén van de voorwaarden van Allport (1954) is dat kinderen met elkaar samenwerken in een omgeving die vrij is van concurrentie. Daarnaast stellen Pettigrew en Tropp (2006) dat er door samenwerken tijdens de uitwisseling een positief contact tussen kinderen kan ontstaan en het empathisch vermogen beter wordt gestimuleerd als de leerlingen tijdens een opdracht werken aan een gemeenschappelijk doel dat alleen kan worden bereikt door samenwerking.

Naast samenwerken zijn er ook andere mogelijke manieren om empathie bij kinderen te stimuleren tijdens de uitwisseling. Een tweede voorwaarde van Allport (1954) is dat er tijdens de uitwisseling kinderen dezelfde status moeten hebben. Dit kan door middel van dialogiseren. Een dialoog wordt gedefinieerd als een gesprek dat gericht is op het gezamenlijk nadenken, waarin iedereen dezelfde status heeft. In een dialoog is er geen verschil in macht of statushouding, zoals een leerkracht of een leerling. Ook zijn er geen foute antwoorden in een dialoog (Bartels, 2007). Uit onderzoek is geconcludeerd dat dialogiseren leidt tot meer gevoelens van empathie en tot vermindering van vooroordelen bij kinderen tussen de tien en zestien jaar (Touanza, Felten & Keuzenkamp, 2016).

Uit de bovenstaande onderzoeken lijkt het alsof er veel positieve uitkomsten ontstaan tijdens een uitwisseling. Desondanks, kan de uitwisseling ook negatief verlopen. Volgens Allport (1954) moet er tijdens de uitwisseling support van een erkende autoriteit zijn. Uit onderzoek van Lub en Schaafsma (2011) bleek dat de empathie juist zwakker werd dat als er te weinig professionele begeleiding, zoals leerkrachten waren tijdens de uitwisseling. De uitwisseling kan ook negatief verlopen als kinderen zich verplicht voelen om mee te doen aan een uitwisseling. Het gevolg daarvan is dat vooroordelen vaker bevestigd worden en er wordt minder vanuit het perspectief van een ander gedacht (Pettigrew, Tropp, Wagner & Christ 2011).

Huidig onderzoek

Tot dusver is beschreven, hoe empathie en vooroordelen kunnen worden gedefinieerd en op welke mogelijke manieren een bijdrage geleverd kan worden aan het

verminderen van deze vooroordelen. Uitgaande van de contacttheorie en de etnische competitietheorie zou contact tussen verschillende groepen kinderen een bijdrage kunnen leveren aan het verminderen van vooroordelen over de andere etnische groep (Pettigrew & Tropp, 2005), het zou echter ook vooroordelen kunnen versterken (Gijssberts & Dagevos, 2005). Bij het verminderen van vooroordelen is het van belang het empathisch vermogen te stimuleren (Decety & Ickes, 2009). De vraag is of een uitwisseling mogelijk bij kan dragen aan het ontwikkelen van empathisch vermogen bij kinderen uit de bovenbouw van de basisschool. Een tweede vraag die in het onderzoek centraal stond is of een uitwisseling en (de kwaliteit van) contact dat daarmee werd beoogd potentieel bijdraagt aan het verminderen van vooroordelen.

De verwachting op basis van de literatuur is dat het uitwisselingsproject de potentie heeft om de ontwikkeling van het empathisch vermogen te stimuleren en vooroordelen te verminderen bij de kinderen van groep 8. Het project zal naar verwachting meer potentie hebben om bij te dragen als de kinderen voldoende professionele begeleiding krijgen, als de uitwisseling voldoet aan de voorwaarden van Allport (1954), en als de kwaliteit van het contact hoog is.

Methode

Type Onderzoek en Methode

Huidig onderzoek

Het onderzoek had een kwalitatief ontwerp. Deze manier van onderzoek bracht de belevingen en ervaringen van de respondenten in kaart (Verhoeven, 2011). Door middel van de belevingen en ervaringen van de respondenten konden er aanbevelingen gemaakt worden voor WIVMW. In dit onderzoek is dit gedaan middels het interpreteren van een bestaande casestudy, omdat een casestudy inzicht kan geven in hoe een vergelijkbaar uitwisselingsproject zoals WIVMW bij kan dragen aan de ontwikkeling van vooroordelen en empathie bij kinderen (Baarda, et al., 2013). Middels een content analysis werd de bestaande data geanalyseerd. Dat content analysis een combinatie is tussen inductief en deductief onderzoek maakte het een uitermate geschikte methode om bestaande theorieën, zoals de etnische competitie theorie en de contacttheorie te gebruiken als leidraad (Elo & Kyngäs, 2008).

Aanpassingen huidig onderzoek

Het oorspronkelijke idee was dat er onderzoek gedaan zou worden naar een pilot van WIMVW waarin kinderen uit verschillende wijken in dezelfde stad met elkaar zouden uitwisselen. In het kader van de maatregelen omtrent het Covid19 virus, dat is geconstateerd in Nederland, heeft het project WIMVW niet plaatsgevonden dit schooljaar.

Het doel van het huidige onderzoek bleef om een bijdrage te leveren aan doorontwikkeling van WIMVW door middel van het verkrijgen van inzicht in de ontwikkeling van vooroordelen en empathie en de rol van dit project hierin. De methode is echter aangepast op de veranderde situatie.

Om de onderzoeksvraag te kunnen beantwoorden, is binnen dit onderzoek gebruik gemaakt van bestaande interviews uit een ander onderzoek. In het onderzoek waarvan de data werd gebruikt gingen twee scholen uit verschillende wijken met elkaar in uitwisseling. Deze twee wijken in dezelfde stad verschilden van elkaar in etnische achtergronden en sociaaleconomische statussen. In school 1 heeft 47% van de leerlingen een niet Westerse achtergrond, bij school 2 was dat 8,9%. Ook waren de ouders op school 2 hoger opgeleid dan op school één. Vervolgens zijn er groepsinterviews met de kinderen uit groep 8 afgenomen in focusgroepen van drie kinderen om te praten over de ervaring van de uitwisseling, de activiteiten (o.a. filosofielessen en gymlessen) en wat de kinderen van de andere groep vonden.

Doordat het onderzoek die gebruikt is voor de data vergelijkbaar is met de pilot van WIMVW konden de begrippen empathie en vooroordelen geanalyseerd worden in de interviews en sloot de data goed aan bij het huidige onderzoek waarin er een bijdrage geleverd kon worden aan WIMVW. Ook gaven deze focusgroepen extra inzichten in wat er wel werkt tijdens een uitwisseling, maar ook wat er *niet* werkt. Deze inzichten zouden gebruikt kunnen worden voor het vormgeven van de contactinterventie voor WIMVW.

Procedure

In het onderzoek is er gebruik gemaakt van bestaande data. Om aan die bestaande data te komen is er mailcontact geweest met de onderzoekers. Zij hadden toestemming gegeven om de transcripten en de geluidsopnamen van de groepsinterviews te delen voor dit onderzoek. Om er zeker van te zijn dat de bestaande data paste bij het huidige onderzoek heeft er ook een skypegesprek plaatsgevonden waarin de onderzoekers het doel van hun onderzoek hebben toegelicht. Door de toelichting kon het besluit genomen worden of de situatie in hun onderzoek aansloot bij het huidige onderzoek. Ook konden de onderzoekers garanderen dat in de interviews de begrippen empathie en vooroordelen terugkwamen. Van de negen focusgroepen zijn er zes onderzocht in dit onderzoek. Vervolgens waren de interviews geanalyseerd door middel van een analyseplan waarin er vragen werden gesteld aan de data.

Participanten

Om bij te kunnen dragen aan de doorontwikkeling van WIMVW, was het van belang om interviews te analyseren met respondenten die zo veel mogelijk

overeenkomen met de kinderen die zouden participeren aan het project WIMVW. Onderzoekers die de groepsinterviews hebben uitgevoerd hebben bevestigd dat dit het geval was. In totaal zijn er zes focusgroepen geanalyseerd. Per focusgroep werden drie leerlingen geïnterviewd die bij elkaar op school zaten. In totaal waren er negen kinderen van school 1 en negen kinderen van school 2 geïnterviewd die verschillen in sociaaleconomische statussen en etniciteit. Er is voor gekozen om de data te analyseren van een gelijk aantal kinderen van school 1 en school 2. Op die manier konden de twee scholen vergeleken worden. Eventuele verschillen tussen de respondenten konden inhoudelijk worden geanalyseerd en zijn niet beïnvloed door een verschil in steekproefgrootte.

Analyse

Om de data te kunnen analyseren betreft de rol van een uitwisselingsproject in de ontwikkeling van kinderen, zijn de begrippen empathie, vooroordelen en de kwaliteit van contact gedefinieerd, geoperationaliseerd en verwerkt in een analyseplan (bijlage 1). De getranscribeerde interviews uit eerder onderzoek, zijn gecodeerd en geanalyseerd met behulp van het analyseplan. Ten eerste werd empathie opgedeeld in twee aspecten, namelijk cognitieve en affectieve empathie. Affectieve empathie werd gedefinieerd als het vermogen waarmee men de emotionele ervaringen van een ander meevoelt (Rieffe et al., 2010). Om affectieve empathie te kunnen meten bij kinderen werd er in de data gekeken of kinderen uitspraken deden over hun gevoel naar de andere groep. Een voorbeeld van een uitspraak zou kunnen zijn 'ik vind het zelig als' of 'ik vind het oneerlijk als'.

Cognitieve empathie werd gedefinieerd als het rationeel en bewust begrijpen van emotionele ervaringen van een ander (Reiniers et al., 2011). Om cognitieve empathie te meten bij kinderen werd er in de data gekeken naar de gedragsmatige respons. In de uitspraken was er gelet op hoe kinderen praten over de andere groep en of ze lieten zien dat ze dachten vanuit het perspectief van een ander. Een voorbeeld hiervan is 'ik begrijp waarom iemand zich zo voelt/gedraagt omdat...'

Ten tweede, bestaan vooroordelen uit impliciete en expliciete vooroordelen, waarin impliciete vooroordelen werden gedefinieerd als het toekennen van bepaalde eigenschappen op basis van de groep waartoe iemand behoort. Naast het toekennen van eigenschappen op basis van de groep waartoe iemand behoort, heeft iemand bij expliciete vooroordelen ook een persoonlijke voorkeur op basis van de groep waartoe iemand behoort (Newheiser & Olson, 2012). Om impliciete vooroordelen te meten is er gekeken naar uitingen die kinderen tijdens het interview deden over mensen uit een

groep, puur op basis van lidmaatschap van die groep. Vervolgens is er gekeken of kinderen positieve uitspraken deden over kinderen van dezelfde of de andere school. Ook werd er gekeken of kinderen negatieve uitingen doen over kinderen van een andere of dezelfde groep. Om expliciete vooroordelen te meten werd er gekeken of kinderen tijdens de interviews naast eigenschappen ook een voorkeur uitspreken voor een groep kinderen.

Tot slot werd de kwaliteit van contact gedefinieerd als de waarde die jongeren zelf toekennen aan vriendschap (Vervoort, et al., 2011) en het opzoeken van elkaar in de vrije tijd en het delen van gevoelens (Gijsbert en Dagevos, 2005). In de analyse zijn vragen gesteld aan de data die gingen over de frequentie van het contact (hoe vaak zocht men elkaar op?), de intensiteit (was het contact zakelijk of was er ook communicatie over gevoelens?) en tot slot de waardering van het contact (beschreef de persoon de uitwisseling als waardevol?)

De verschillende aspecten van vooroordelen, empathie en de kwaliteit van contact, zoals die geformuleerd zijn in het theoretisch kader, dienden als sensitizing concepts. Sensitizing concepts kunnen richting geven aan het zoeken naar een antwoord op de onderzoeksvraag in de data (Verhoeven, 2011). De fragmenten in de transcripten kunnen helpen om inzicht te krijgen in de ervaring en beleving van kinderen in relatie tot de uitwisseling en hoe deze heeft bijgedragen aan het ontwikkelen van empathie of verminderen van vooroordelen.

Betrouwbaarheid en validiteit

Begrippen die in het huidige onderzoek centraal stonden zijn vooroordelen, empathie en de kwaliteit van contact. Om begripsvaliditeit te waarborgen was het van belang dat het meetinstrument juist die begrippen meet die van belang zijn voor het beantwoorden van de onderzoeksvraag (Morling, et al., 2012), maar in dit onderzoek is vanwege de omstandigheden betreffende Covid19, data gebruikt waarbij onderzoekers de focus legden op andere begrippen. Daardoor kwam de begripsvaliditeit in het geding. Om de begripsvaliditeit toch zo veel mogelijk te waarborgen is een uitgebreid analyseplan ontworpen. In het analyseplan werden definities geformuleerd van affectieve en cognitieve empathie, van impliciete en expliciete vooroordelen en van de kwaliteit van contact. Deze definities zijn gebruikt om vragen te formuleren die kunnen helpen bij het zoeken naar informatie die respondenten geven over deze begrippen. Op die manier konden onderzoekers toch de begrippen meten die nodig waren om de potentie van een uitwisseling ter vermindering van vooroordelen en stimulering van empathie in te schatten.

Het analyseplan droeg tevens bij aan de betrouwbaarheid van het onderzoek. Door een analyseplan te maken, konden onderzoekers de data hetzelfde interpreteren en dit zorgde dat het onderzoek een hogere betrouwbaarheid heeft (Verhoeven, 2011). Door de analysevragen te gebruiken bij het analyseren van de bestaande data, werd de kans kleiner dat het per onderzoeker verschilde hoe hij de data interpreteerde en werd de kans dat onderzoekers dezelfde resultaten vinden vergroot, wat tevens voor een hogere betrouwbaarheid zorgt.

Ethische verantwoording

Het huidig onderzoek maakte gebruik van bestaande interview-data. De onderzoekers van het eerdere onderzoek en de betreffende universiteit hebben, als eigenaars van deze data, uitdrukkelijk toestemming gegeven om deze data voor dit onderzoek te analyseren. De respondenten konden zelf echter niet meer benaderd worden, omdat de onderzoekers en universiteit geen toegang meer hadden tot hun gegevens. Daarom is de anonimiteit van de respondenten uiterst zorgvuldig behandeld. Er is voor gekozen geen gegevens zoals namen of namen van de scholen of wijken te delen, zodat niet te achterhalen is wie de respondenten waren, of aan welk onderzoek zij deelnamen. Tot slot zijn de verkregen transcripten van de interviews verder met niemand gedeeld.

Resultaten

Empathisch Vermogen

In de resultaten van de huidige thesis is getracht een antwoord te formuleren op beide deelvragen. Allereerst zijn de resultaten beschreven voor de vraag: 'Op welke wijze kan een uitwisselingsproject bijdragen aan het ontwikkelen van empathisch vermogen bij kinderen van groep 8?' Deze resultaten zijn weergegeven per focusgroep. Er is geanalyseerd of kinderen van de ene school positief of negatief praten over de kinderen van de andere school en of ze het doel van de uitwisseling hebben begrepen.

School 1

Focusgroep 1 van school 1 bestond uit drie kinderen, waarvan twee jongens en een meisje uit groep 8. In dit interview werden vragen gesteld over de activiteiten van de uitwisseling en wat de kinderen zelf van de uitwisseling vonden. De mate waarop zij empathie toonden ten opzichte van de andere groep was niet hoog. In totaal werden er 29 negatieve en geen positieve uitspraken over de andere groep gemaakt. Er werden uitspraken over de andere groep gedaan als: "ze dragen hele rare kleding" toen de interviewer vervolgens vroeg of ze nu zelf aan het roddelen waren, beaamden ze dat. De leerlingen gaven aan dat de andere groep niet aardig was, gemeen waren en zelf ook

veel roddelden. Ook werd er zo negatief over de andere groep gedacht dat er gedachten ontstonden om hen fysiek pijn te doen. Zo zei een leerling: 'Vooral bij trampoline springen gaan ze expres op de matten liggen. Dan denk ik echt dat ik op hun wil springen.' Tot slot werd er gezegd dat ze beter afstand kunnen houden van de andere groep en dat de uitwisseling niet werkt. De leerlingen gaven in het begin van het interview al aan het doel van de uitwisseling niet begrepen te hebben.

Focusgroep 2 van school 1 bestond ook uit drie kinderen, waarvan twee meisjes en één jongen uit groep 8. De leerlingen hadden meer negatieve uitspraken dan positieve uitspraken over de andere groep. Van de 16 uitspraken waren er 6 empathische responses en 10 negatieve uitspraken over de andere groep. Echter, zij leken het doel van de uitwisseling wel goed te begrijpen. Toen de vraag werd gesteld waarom het belangrijk is dat de uitwisseling plaats vond antwoordde D. als volgt: "stel je voor je gaat werken met iemand en die heeft een andere afkomst dan kan je elkaar beter begrijpen." Desondanks geven andere kinderen later wel toe dat ze er niet altijd voor open staan om de kinderen van de andere groep te leren kennen en is er sprake van een gesloten houding, zo wordt er onder andere gezegd: "wat heeft het voor zin om elkaar te leren kennen als je diegene niet wil leren kennen?"

In focusgroep 3 waren er drie kinderen, waarvan twee jongens en één meisje uit groep 8. De mate waarop de leerlingen empathie toonden ten opzichte van de andere groep was in focusgroep 3 het hoogste van school 1. Van de 23 uitspraken over de andere groep waren er 18 positief en vijf negatief. Zij gaven aan de uitwisseling 'leuk' en 'gezellig' te vinden. Wel vond A. dat beide groepen open moeten staan voor de uitwisseling, zo zegt zij: "En als die kinderen het zelf ook willen. Want je wil niet dat ze daar met tegenzin zitten bijvoorbeeld." Zij laat hierbij zien dat ze denkt aan de andere groep. Deze groep leek het doel van de uitwisseling ook beter te begrijpen, zo zei een leerling: "Want ik heb gehoord dat eh, eh, ik weet niet meer wanneer maar ze zeiden dat echt gewoon drie of twee procent van de iemand van de van de andere school elkaar tegenkomen en elkaar leren kennen. Dat is heel weinig"

School 2

In Focusgroep 1 van school 2 waren drie leerlingen, waarvan twee jongens en één meisje uit groep 8. Er was bij deze groep wel sprake van empathie, omdat zij zich steeds meer verplaatsen in de gevoelens van de andere groep. Een voorbeeld hiervan was toen de beroepen van de ouders van de andere groep ter sprake kwam. Zo zei leerling L: "Nee maar ik denk toch ook dat het komt omdat zij misschien een iets donkerdere huidskleur hebben ofzo. Dat het misschien toch kan dat ze, ik weet dat het heel racistisch is wat ik

nu ga zeggen, maar dat ze bij sommige banen niet zijn aangenomen ofzo.” Toen de interviewer vervolgens vroeg wat zij daarvan vond was haar antwoord: “Dat vind ik oneerlijk.” Daarentegen werden er ook negatieve punten over de andere groep opgenoemd. De leerlingen vonden de andere groep agressief en brutaal. Desondanks bleek uit het interview dat ook de jongens een empathie toonden door te denken vanuit verschillende perspectieven. Er werd namelijk een vraag gesteld of het uitmaakt of je veel mensen van de andere groep kent om later een goede baan te vinden. Hierop antwoordde O: “Ja, ik denk van wel. Misschien, als je heel weinig mensen kent, dat je dan juist extra je best gaat doen om het zo goed mogelijk te doen. En dat je dan laat zien van ja, dat kan ik gewoon. Maar, of, je denkt, ik ken die mensen niet dus wat boeit het me. Dat kan twee verschillende kanten op.” Tot slot leken de leerlingen uit deze groep het doel van de uitwisseling al goed te begrijpen. Zo gaven zij aan dat de uitwisseling plaatsvindt om kinderen uit andere wijken te leren kennen.

Focusgroep 2 bestond uit drie leerlingen uit groep 8. In dit interview kwam empathie niet vaak naar voren. Er werden 17 uitspraken over de andere groep gemaakt en 13 daarvan waren positief. De leerlingen ervoeren de uitwisseling als iets ‘leuks’ en ‘gezelligs’. Desondanks, zouden ze na schooltijd de leerlingen zelf niet opzoeken, zo zei een leerling: “Het is gewoon, we kunnen leuk met elkaar gymmen, maar ik heb niet dat ik echt wil afspreken ofzo. En dat we echt bij elkaar thuis komen ofzo, dat niet echt.” Echter, de leerlingen begrepen wel het doel van de uitwisseling. Doordat ze het doel beter begrepen ontstond er ook meer begrip en nieuwe inzichten tegenover de andere groep. Zo vertelde een leerling: “ik denk dat als alle andere scholen dat ook gaan doen, dat zij ook een beetje hetzelfde zijn als ons, dat ze het dan ook gaan inzien ofzo. Dat je gewoon andere mensen kan leren kennen.”

Focusgroep 3 bestond uit drie kinderen uit groep 8, waaronder twee meisjes en één jongen. Er werden 25 uitspraken over de andere groep gemaakt, waarvan er 17 positief waren. Uit het interview bleek dat een van de leerlingen door de uitwisseling meer begrip toonde naar de andere groep toe. Zo werd er gezegd: “De gymmeester die heeft gezegd dat zij iets meer, dat dat gewoon voor hun is, dat als iets voor hun is...Dat hun reactie iets feller is dan dat wij gewend zijn, maar dat wij daar rekening mee kunnen houden zeg maar... Dat wij niet denken dat zij gewoon boos op elkaar zijn ofzo.” Ook deze groep had goed begrepen wat het doel van de uitwisseling inhield en toonden een open houding voor de andere groep. Zo zei een leerling: “Omdat het goed is dat gewoon, nieuwe culturen te leren kennen en hoe daarmee omgaan”

Draagt een uitwisseling bij aan het stimuleren van empathie?

Op basis van de data kan geconcludeerd worden dat er na de uitwisseling sprake was van empathische responses over de andere groep. In totaal waren er vanuit school 2 meer empathische responses. Al met al had school 1 de uitwisseling negatiever ervaren dan school 2. Het doel van de uitwisseling was voor de meeste kinderen duidelijk, met uitzondering van focusgroep 1 van school 1. Tot slot werd er vanuit beide scholen verteld dat de groepsleerkrachten de ervaringen van de uitwisseling niet hebben na besproken. De resultaten worden meegenomen in het trekken van de conclusie en de aanbevelingen.

Vooroordelen

Er volgt nu een beschrijving van de resultaten die kunnen helpen een antwoord te formuleren op de vraag: 'Op welke wijze kan een uitwisselingsproject bijdragen aan het verminderen van vooroordelen bij kinderen uit groep 8 over kinderen uit een ander samengestelde groep (andere etniciteit of sociaaleconomische status)? Per onderwerp is beschreven welke opvallendheden in de data naar voren komen. Daarbij is onderscheid gemaakt tussen respondenten van school 1 en school 2.

Impliciete vooroordelen

In de groepsinterviews viel op dat bij respondenten van beide scholen impliciete vooroordelen leken te bestaan. Een onderscheid dat gemaakt is, is tussen de respondenten van school 1 en school 2. De uitspraken die de respondenten van school 1 deden, lijken te gaan over karaktereigenschappen of persoonlijkheid terwijl de respondenten van school 2 vaker uitspraken deden over gedrag. Respondenten van school 1 beschreven bijvoorbeeld dat kinderen van school 2 minder aardig, egoïstischer of gierig waren: "X waar ligt het denk ik dat je elkaar niet zo heel erg, dat het niet zo heel erg klikt? 03 Ze zijn eigenlijk best gemeen. Ze zijn ook niet zo open en aardig ofzo"

Impliciete vooroordelen die respondenten van school 2 beschreven, waren bijvoorbeeld dat kinderen van school 1 zich agressiever gedroegen, of minder waarde hechtten aan school:

" T3 en bij ons gaan er meer, een stuk of 7 hebben wel gymnasium [...]

X denk je dat dat bij de kinderen zelf ligt of misschien aan [...]

T1 Nee dat denk ik eigenlijk niet. Eh... maar ik denk toch...

T2 ja dat ze school minder belangrijk vinden."

Expliciete vooroordelen

Een tweede vraag die werd gesteld tijdens de analyse, was of er bij de respondenten expliciete vooroordelen leken te bestaan. Het viel daarbij op dat bijna geen van de respondenten specifieke uitspraken deden die wezen op expliciete vooroordelen, een persoonlijk voorkeur voor iemand die is gebaseerd op de groep waartoe iemand behoort (Newheiser & Olson, 2012). Er werd wel beschreven dat respondenten elkaar soms niet begroetten of geen initiatief namen om met elkaar af te spreken. Het is echter niet duidelijk wat de reden is om elkaar niet te begroeten. Of dat te maken heeft met voorkeur voor mensen op basis van de groep waartoe diegene behoort, is niet duidelijk. Al met al kan is het moeilijk om iets te zeggen over expliciete vooroordelen die bij deze respondenten bestaan. Ze deden namelijk geen uitspraken die daarop wezen.

Het contact tussen de leerlingen

Intentie

Naast de vraag of vooroordelen bestaan, is gekeken wat de waargenomen intentie met betrekking tot contact of de behoefte aan contact met de andere groep is bij de respondenten. Hierbij is weer onderscheid gemaakt tussen de respondenten van beide scholen. Ten eerste viel het bij de respondenten van school 1 op dat er, in vergelijking met de respondenten van de andere school, meer weerstand leek te zijn tegen contact met de andere groep. Zes van de negen respondenten gaven aan dat ze niet meer wilden weten over de kinderen van school 2. Ze hadden geen behoefte om de kinderen beter te leren kennen en hoefden niet af te spreken: "04: Wat heeft het voor zin om elkaar te leren kennen als je diegene niet wil leren kennen?"

Van de respondenten van school 2 gaven ook enkelingen aan niet open te staan om af te spreken in de vrije tijd en het niet belangrijk te vinden om de andere kinderen te leren kennen. De trend leek echter dat er bij deze groep respondenten meer dingen waren die ze nog van elkaar zouden willen weten of waar zij benieuwd naar waren. Het volgende citaat schetst hier een goed beeld van:

"T2 Ik denk dat het ook wel leuk is om te bespreken dat je, ehm... wat die ehm... ja mensen op die school gewoon ehm... dat ze doen ofzo. En wat ze eh, ja later willen doen ofzo als ze groot zijn of zoiets.

X dus hun dromen, hun toekomstdromen?

T2 Ja zoiets."

Drie van de respondenten van school 2 benoemden ook open te staan om af te spreken individueel of in een groep. Daar waren echter niet alle respondenten het mee

eens. Al met al leken de respondenten van school 2 meer open te staan om de andere kinderen beter te leren kennen dan de respondenten van school 1.

Kwaliteit van het contact

Geen van de respondenten gaven aan vrienden te zijn met kinderen van de andere school. Hoewel drie respondenten wel open stonden voor contact in de vrije tijd, gaven geen respondenten aan dat zij afspraken met kinderen van de andere school in hun vrije tijd.

Een ander aspect van de kwaliteit van contact dat is geanalyseerd is hoe goed kinderen elkaar kennen en wat dat volgens hen inhoudt. De meningen waren hierover verdeeld. In totaal gaven zeven respondenten aan elkaar beter te kennen na de uitwisseling en vijf gaven aan elkaar niet (goed) te kennen. Wat ze van elkaar wisten, waren bijvoorbeeld de namen, hobby's, bij wie ze in de klas zitten en hoe ze zich gedragen. Een respondent beschrijft:

"T7: Maar je leert elkaar niet beter kennen... Je sport niet, je gymt met elkaar, je filosofeert met elkaar, maar je leert bijvoorbeeld niet hij woont zo... dus het is vooral dat je hun beter leert kennen als... hoe ze zijn... ja..."

Op basis van de resultaten lijkt de kwaliteit van het contact tussen de kinderen niet hoog. Respondenten gaven aan niet bevriend te zijn met elkaar. Tevens leken respondenten niet meer van elkaar te weten dan oppervlakkige informatie en was er geen communicatie over gevoelens of meer persoonlijke onderwerpen.

Factoren die contact beïnvloeden volgens de respondenten

Er waren een aantal factoren die respondenten stimulerend of belemmerend hebben ervaren in het contact. Zeven van de respondenten gaven aan dat het uitmaakte hoe groepjes werden samengesteld. Daarbij gaven sommigen aan het ze stimuleerde om de ander beter te leren kennen als de leerkracht ze in gemixte groepjes indeelde. Een aanvulling daarop is dat het voor sommige respondenten beter werkte om zowel iemand van de andere als de eigen school in het groepje te hebben. Respondenten gaven aan dat ze bij de gymles beter samenwerkten dan bij de filosofieles. Ze benoemen dat de gymles een activiteit is die ze leuker vonden en tevens dat de docent ze daar meer liet samenwerken. Bijvoorbeeld door ze in te delen in groepjes, maar ook door juist géén groepjes te maken en ze zelf te laten kiezen welke activiteit ze wilden doen.

"X: En als je dan kijkt naar de gymlessen als middel om... dat je iedereen van de (naam school) beter leert kennen en daarmee om te gaan.

T8: ik denk het wel, want alles gaat door elkaar. Want je gaat niet heel erg in groepjes dingen doen. Ja soms, ga je met vriendinnen van zullen we dat eens doen, maar soms staan er al (naam school) kinderen ofzo en dan ga je gewoon met hun dat doen en dat vind ik wel goed [...]"

Een factor die benoemd werd als reden voor het elkaar uit de weg gaan is de band met de eigen klas. Respondenten van beide scholen gaven aan dat de hechte band met eigen klas ze soms tegenhield om kennis te maken met andere kinderen.

Al met al werden een aantal factoren door de kinderen benoemd als stimulerend. Namelijk het actief bezig zijn, vrijheid krijgen om zelf groepjes te vormen, werken in gemixte groepjes en ten slotte de nabijheid van kinderen die ze al kenden en vertrouwden. Tevens werd de vertrouwensband met de eigen klas ook genoemd als factor die de kennismaking in de weg kan staan.

Draagt een uitwisseling bij aan het verminderen van vooroordelen?

Op basis van de data kan geconcludeerd worden dat na de uitwisseling impliciete vooroordelen bestonden bij beide groepen respondenten. Expliciete vooroordelen werden nauwelijks benoemd door de respondenten. Over de kwaliteit van het contact tussen de groepen kan worden beschreven dat er bij de respondenten van school1 vooral weerstand was tegen contact en respondenten van school 2 meer open leek te staan om elkaar beter te leren kennen. Tijdens de uitwisseling leek er echter nog geen sprake van vriendschappen of het delen van persoonlijke informatie of gevoelens. Factoren in de uitwisseling die volgens de respondenten invloed hadden op het contact, waren de samenstelling van groepjes, de activiteiten en de vertrouwensband met eigen klas. Deze resultaten zullen worden meegenomen in het trekken van conclusies en doen van aanbevelingen.

Conclusie en Discussie

In de huidige thesis is getracht een bijdrage te leveren aan het uitwisselingsproject WIMVW door aanbevelingen te formuleren die gebaseerd zijn op kennis die is opgedaan over empathie en vooroordelen. In deze sectie is geprobeerd een genuanceerd antwoord te formuleren op de vraag of een uitwisselingsproject potentie heeft om bij te dragen aan de ontwikkeling van empathisch vermogen en de vermindering van vooroordelen bij kinderen uit groep 8 ten opzichte van kinderen uit een ander samengestelde groep.

De potentie van een contactinterventie

Op basis van de bestudeerde literatuur werd verwacht dat een uitwisselingsproject meer potentie zou hebben om bij te dragen als de kinderen voldoende professionele begeleiding krijgen, als de uitwisseling zich houdt aan de voorwaarden van Allport (1954) en als de kwaliteit van het contact hoog is. Aan de hand van de resultaten en empirische kennis lijkt het dat een uitwisselingsproject potentie heeft om het empathisch vermogen te stimuleren en de kwaliteit van het contact te vergroten. Empathie en de kwaliteit van contact zijn positief gerelateerd aan een positieve attitude ten opzichte van kinderen van een ander samengestelde groep (Decety & Ickes, 2009; Vervoort, et al., 2011). De potentiële bijdrage van een uitwisselingsproject met betrekking tot het stimuleren van empathisch vermogen en verminderen van vooroordelen kan dus zeker onderbouwd worden. In de volgende alinea's is meer genuanceerd beschreven wat de bijdrage van een uitwisselingsproject kan zijn en er zijn aanbevelingen voor WIMVW geformuleerd met betrekking tot het stimuleren van empathisch vermogen en de kwaliteit van contact.

Stimuleren van empathisch vermogen

Aan de hand van de resultaten lijkt een uitwisselingsproject potentie te hebben om de ontwikkeling van het empathisch vermogen te stimuleren, ook al is er niet aan alle voorwaarden van Allport (1954) voldaan. Tijdens de interviews was er sprake van empathie, maar de mate van empathie verschilde per focusgroep. Zo was er bij focusgroep 1 van school 1 geen sprake van empathie, omdat er onder andere over de andere groep geroddeld werd. Volgens Clarke-Stewart et al. (2014) valt roddelen niet onder pro-sociaal gedrag, maar onder agressief gedrag. Er is een kans dat deze leerlingen een geringe mate hebben van empathie omdat volgens Mayberry et al. (2007) agressief gedrag zich uit door middel van geringe empathie.

Een verklaring hiervoor kan zijn dat de leerlingen uit focusgroep 1 volgens de resultaten het doel van de uitwisseling minder goed begrepen in vergelijking met de rest van de leerlingen. De leerlingen voelden zich wellicht verplicht om mee te doen aan de uitwisseling. Dit kan volgens Pettigrew et al. (2011) ervoor zorgen dat de leerlingen minder empathische responses gaven tijdens het interview en er een kans is dat ze de uitwisseling daarom negatief hebben ervaren.

Toch was er bij de focusgroepen voor een groot gedeelte wel sprake van empathie. Uit de resultaten bleek dat de leerlingen het gedrag van de andere groep beter leerden te begrijpen. Een verklaring die hiervoor gegeven kan worden is dat de leerlingen met de gymleerkracht over het gedrag in gesprek zijn gegaan. Volgens Gibbs (1979), leren leerlingen tussen de zeven en twaalf jaar oud namelijk wat goed en fout is door de manier waarop volwassenen reageren op acties en gedragingen. De gymleerkracht heeft

hen uitgelegd dat sommige gedragingen anders kunnen zijn, maar dat het niet negatief hoeft te zijn. Er is een kans dat de cognitieve empathie is gestimuleerd doordat de gymleerkracht de leerlingen inzicht gaf in het gedrag van de andere groep.

Hoewel de leerlingen wel met de gymleerkracht hebben gesproken over de uitwisseling kwam uit de interviews naar voren dat de groepsleerkrachten van beide scholen de uitwisseling na afloop nooit bespraken. Desondanks leek in dit onderzoek dat er wel empathische responses zijn. Er is echter nog wel verbetering haalbaar in empathie, want Lub en Schaafsma (2011) gaven aan dat de empathie zwakker kan worden als er te weinig professionele begeleiding is. Het nabespreken van de uitwisseling is ook onderdeel van die begeleiding. Bovendien is genoeg professionele begeleiding ook één van de voorwaarden van Allport (1954) waaraan voldaan moet worden om de contactinterventie positiever te laten verlopen.

Verminderen van vooroordelen

Het uitwisselingsproject had naar verwachting potentie om bij te dragen aan het verminderen van vooroordelen, als de kwaliteit van het contact tussen de kinderen hoog was. Bij de uitwisseling was er geen sprake van vriendschappen tussen de kinderen. De respondenten benoemden dat zij niet met elkaar omgingen in de vrije tijd. De vraag is waarom deze kinderen geen vrienden worden als zij in contact met elkaar worden gebracht. Volgens Gijsberts en Dagevos (2005) wordt vriendschap o.a. gedefinieerd als het afspreken in de vrije tijd. Ouders kunnen hier wellicht een rol in spelen. Vervolgonderzoek kan zich richten op de ondersteunende rol van ouders bij het stimuleren van vriendschappelijk contact tussen kinderen met verschillende achtergrond.

Een belemmering voor het delen van persoonlijke informatie of gevoelens, zou de vormgeving van de activiteiten kunnen zijn. Respondenten benoemden bijna allemaal dat zij de filosofieles saai vonden en de gymles beter was voor samenwerking in hun ogen. Als een activiteit aansluit bij de belevingswereld van kinderen, dan kunnen kinderen ook openstaan voor de kennis en vaardigheden die tijdens de activiteit worden overgebracht.

De lage kwaliteit van het contact, is een mogelijke verklaring voor de impliciete vooroordelen die nog bestonden bij de kinderen na de uitwisseling. Een andere verklaring hiervoor, kan worden gezocht in de omgeving van de kinderen. Kinderen leren gedrag aan via modeling (Feldman, 2012) en kunnen in hun attitudes beïnvloed worden door vrienden en ouders (Cameron, et al., 2010; Miklikowska, 2017). De mate waarin dit het geval was bij het uitwisselingsproject, is niet duidelijk.

Limitaties en aanbevelingen voor vervolgonderzoek

Er zijn een aantal methodische beperkingen aan dit onderzoek waaraan gewerkt kan worden. In het onderzoek was geen voormeting gedaan van de vooroordelen en empathie. Dit maakt dat impliciete vooroordelen die werden gevonden, mogelijk al bestonden of mogelijk juist erger waren aan het begin van de uitwisseling. Dit brengt de vraag met zich mee in hoeverre de uitwisseling echt een invloed heeft gehad op de ontwikkeling van vooroordelen of empathie. In een vervolgonderzoek zou het doen van een voormeting wenselijk zijn.

Daarnaast zijn de interviews niet zelf afgenomen bij de kinderen. Doordat de interviews niet zelf zijn afgenomen kon er geen invloed uitgeoefend worden op de vragen. Tevens werden de interviews in focusgroepen van drie kinderen afgenomen. Doordat de kinderen in groepsverband waren kan dit invloed hebben gehad op de begripsvaliditeit. Er is een kans dat de kinderen groepsdruk hebben ervaren of bij de interviewer zelf op zoek waren naar een gewenst antwoord in plaats van dat ze een eerlijke mening geven. In vervolgonderzoek kunnen kinderen het best individueel worden geïnterviewd.

Implicaties voor Welkom in Mijn Vreedzame Wijk

Naar aanleiding van dit onderzoek zijn er enkele aanbevelingen gedaan voor het uitwisselingsproject van WIMVW om de empathie te stimuleren en de kwaliteit van het contact te verbeteren om zo hopelijk vooroordelen te verminderen. Ten eerste kan het worden aangeraden om groepsleerkrachten de uitwisseling met de leerlingen na te laten bespreken. Tevens kan het ook de taak van de groepsleerkracht of iemand van de organisatie zijn om het doel van de uitwisseling helder te maken voor alle kinderen, zodat de verwachtingen duidelijk zijn. Hierdoor wordt het gevoel van verplichting wellicht minder bij de leerlingen en is er een kans dat ze meer openstaan om vanuit zichzelf de groep te leren kennen.

Ten tweede kan de kwaliteit van het contact wellicht verbeterd worden als kinderen de kans krijgen om mee te denken in het ontwikkelen van het programma. Dit kan helpen om activiteiten beter te laten aansluiten bij de belevingswereld van kinderen. Activiteiten waarbij kinderen ook actief deelnemen, kunnen hun doel beter bereiken. Een activiteit waarbij het delen van gevoelens of persoonlijke informatie centraal staat (zoals de filosofielessen) kunnen dan wellicht ook zorgen voor een hogere kwaliteit van contact.

Tot slot bleek uit de conclusie dat ouders een rol kunnen spelen in het stimuleren van vriendschappen tussen kinderen met verschillende achtergronden. Het is daarom aan te raden, om bij WIMVW de ouders meer te betrekken en te informeren, zodat de uitwisseling nog beter bij kan dragen aan de vermindering van vooroordelen.

Referenties

- Aboud, F.E. (2003). The formation of in-group favoritism and out-group prejudice in young children: Are they distinct attitudes? *The American Psychological Association*, 39, 48-60. doi:10.1037/0012-1649.39.1.48
- Aboud, F.E., & Doyle, A. (1996). Parental and peer influences on children's racial attitudes. *Elsevier Science Ltd*, 20, 371-383. doi:10.1016/0147-1767(96)00024-7
- Allport, G.W. (1954). *The nature of prejudice*. Cambridge, MA: AddisonWesley
- Aronson, E., Wilson, T. D., & Akert, R. M. (2011). *Sociale psychologie*. Amsterdam, Nederland: Pearson Benelux.
- Baarda, B., Bakker, E., Fischer, T., Julsing, M., De Goede, M., Peters, V., & Van der Velden, T. (2013). *Basisboek kwalitatief onderzoek. Handleiding voor het opzetten en uitvoeren van kwalitatief onderzoek*. Groningen/ Houten, Nederland: Noordhoff Uitgevers bv.
- Bakker, J. (2012). Cultureel-etnische segregatie in het onderwijs: achtergronden, oorzaken en waarom te bestrijden, *Pedagogiek*, 32, 104-128.
doi:10.5117/PED2012.2.BAKE
- Bartels, R. (2013). *Democratie leren door filosoferen: Denken, dialoog en verschil in de basisschool*. Geraadpleegd van:
<https://repository.uvh.nl/uvh/bitstream/handle/11439/102/Proefschrift%20Bartel.pdf?sequence=1>
- Birtel, M. D., Di Bernardo, G. A., Stathi, S., Crip, R. J., Cadamuro, A., & Vezzali, L. (2019). Imagining contact reduces prejudice in preschool children. *Social Development*, 28, 1054-1073. doi:10.1111/sode.12374
- Cameron, L., Rutland, A., Hossain, R., & Petley, R. (2010). When and why does extended contact work? The role of high quality direct contact and group norms in the development of positive ethnic intergroup attitudes amongst children. *Group Processes & Intergroup Relations*, 14, 193-206. doi: 10.1177/1368430210390535
- Clarke-Stewart, A., & Parke, R. D. (2014). *Social Development*. Hoboken, NJ, Verenigde Staten: Wiley.

- Decety, J., & Ickes, W. (2011). *The Social Neuroscience of Empathy*. Amsterdam, Nederland: Amsterdam University Press.
- Dadds, M. R., Hunter, K., Hawes, D. J., Frost, A. D. J., Vassallo, S., Bunn, P., & Masry, Y. E. (2007). A measure of cognitive and affective empathy in children using parent ratings. *Child Psychiatry and Human Development, 39*, 111–122.
doi:10.1007/s10578-007-0075-4
- De Wied, M., Goudena, P. P. & Matthys, W. (2005). Empathy in boys with disruptive behavior disorders. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 46*, 867–880.
doi:10.1111/j.14697610.2004.00389
- De Winter, M. (2011). *Verbeter de wereld, begin bij de opvoeding* (5de editie). Amsterdam, Nederland: SWP.
- Elo, S., & Kyngäs, H. (2008). The qualitative content analysis process. *Journal of Advanced Nursing, 62*, 107–115. doi:10.1111/j.1365-2648.2007.04569.x
- Feldman, R.S. (2012). *Ontwikkelingspsychologie*. Amsterdam, Nederland: Pearson Benelux.
- Gibbs, J. C. (1979). Kohlberg's moral stage theory. *Human Development, 22*, 89–112.
doi:10.1159/000272431
- Gijsberts, M. & Dagevos, J. (2005). *Uit elkaars buurt: De invloed van etnische concentratie op integratie en beeldvorming*. Den Haag, Nederland: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Lub, V., Groot, N. de, Schaafsma, J. (2011). *Polarisatie en Radicalisering. De onderbouwing van sociale interventies getoetst*. Utrecht, Nederland: Movisie.
- Mayberry, M. L., & Espelage, D. L. (2007). Associations among empathy, social competence & reactive/proactive aggression subtypes. *Journal of Youth and Adolescence, 36*, 787–798. doi: 10.1007/s10964-006-9113-y
- Merrilees, C. E., Taylor, L. K., Baird, R., Goeke-Morey, M. C., Shirlow, P., & Cummings, E. M. (2018). Neighborhood effects of intergroup contact on change in youth intergroup bias. *Journal of Youth and Adolescence, 47*, 77-87.
doi:10.1007/s10964-017-0684-6

- Merry, M., Driessen, G., & Oulali, I. (2012). Doet onderwijssegregatie ertoe? *Pedagogiek*, 32, 151-164. doi:10.5117/PED2012.2.MERR
- Miklikowska, M. (2017). Development of anti-immigrant attitudes in adolescence: The role of parents, peers, intergroup friendships and empathy. *British Journal of Psychology*, 108, 626-648. doi:10.1111/bjop.12236
- Miklikowska, M., Bohman, A., & Titzmann, P. F. (2019). Driven by context? The interrelated effects of parents, peers, classrooms on development of prejudice among Swedish majority adolescents. *Developmental Psychology*, 55, 2451-2463. doi:10.1037/dev0000809
- Morling, B., Carr, D., Heger Boyle, E., Cornwell, B., Correll, S., Crosnoe., Freese., & Waters, M. C. (2012). *Research Methods*. New York, New York: W.W. Norton & Company, Inc.
- Newheiser, A., & Olson, K.R. (2012). White and black American children's implicit intergroup bias. *Journal of Experimental Social Psychology*, 48, 264-270. doi:10.1016/j.jesp.2011.08.011
- Pettigrew, T. F., & Tropp, L. R. (2006). A meta-analytic test of intergroup contact theory. *Journal of Personality and Social Psychology*, 90, 751-783. doi:10.1037/00223514.90.5.751
- Pettigrew, T. F., & Tropp, L. R. (2005). Allport's intergroup contact hypothesis: It's history and influence. In Dovidio, J. F., Glick, P., & Rudman, L. A. (Eds.), *On the nature of prejudice: Fifty years after Allport* (pp. 262-277). United States, Massachusetts: Blackwell Publishing Ltd.
- Pettigrew, T. F., Tropp, L. R., Wagner, U., & Christ, O. (2011). Recent advances in intergroup contact theory. *International Journal of Intercultural Relations*, 35, 271-280. doi:10.1016/j.ijintrel.2011.03.001
- Reniers, R. L. E. P., Corcoran, R., Drake, R., Shryane, N. M. en Völm, B. A. (2011). The QCAE: A questionnaire of cognitive and affective empathy. *Journal of Personality Assessment*, 93, 84-95. doi: 10.1080/00223891.2010.528484

- Rieffe, C., Ketelaar, L., & Wiefferink, C. H. (2010). Assessing empathy in young children: Construction and validation of an Empathy Questionnaire (EmQue). *Personality and Individual Differences, 49*, 362–367. doi:10.1016/j.paid.2010.03.046
- Skinner, A. L., & Meltzoff, A. N. (2018). Childhood experiences and intergroup biases among children. *The Society for the Psychological Study of Social Issues, 13*, 211-240. doi:10.1111/sipr.12054
- Stephan, W. G., & Finlay, K. (1999). The role of empathy in improving intergroup relations. *Journal of Social Issues, 55*, 729–743. doi:10.1111/0022-4537.00144
- Stichting Welkom in Mijn Wijk (2020). *Welkom in mijn vreedzame wijk. Handleiding leerkracht*. Nederland: Amsterdam, Stichting WIMW.
- Taouanza, I., Felten, H., & Keuzenkamp, S. (2016). *Werkt het aangaan van een dialoog? Onderzoek naar de effectiviteit van dialoogbijeenkomsten tegen vooroordelen en stereotypen*. Nederland, Utrecht: Kennisplatform Integratie en Samenleving.
- Van Geel, M., & Vedder, P. (2010). Multicultural attitudes among adolescents: The role of ethnic diversity in the classroom. *Group Processes & Intergroup Relations, 14*, 549-558. doi:10.1177/1368430210379007
- Vandenbroeck, M. (1999). *De blik van de Yeti. Over het opvoeden van jonge kinderen tot zelfbewustzijn en verbondenheid*. Amsterdam, Nederland: B.V. Uitgeverij SWP Amsterdam.
- Verhoeven, N. (2011). *Wat is onderzoek? Praktijkboek methoden en technieken voor het hoger onderwijs*. Den Haag, Nederland: Boom Lemma uitgevers.
- Vervoort, M. H. M., Scholte, R. H. J., & Scheepers, P. L. H. (2011). Ethnic composition of school classes, majority-minority friendships, and adolescents' intergroup attitudes in the Netherlands. *Journal of Adolescence, 32*, 257-267. doi:10.1016/j.adolescence.2010.05.005
- Welkom in Mijn Vreedzame Wijk. (2019). Geraadpleegd van:
https://uu.blackboard.com/courses/1/SW-2019-3-200600042V/groups/_234473_1/_4163807_1/Welkom%20in%20mijn%20vreedzame%20Wijk%20-%20Voorlopige%20projectomschrijving.pdf

Bijlage 1: Analyseplan

Begrip	Definitie	Operationalisering
Affectieve empathie	Het vermogen waarmee men de emotionele ervaringen van een ander meevoelt (Rieffe, Ketelaar & Wiefferink, 2010).	<p>Om affectieve empathie te kunnen meten bij kinderen kan er in de data gekeken worden of kinderen uitspraken doen over hun gevoel over de anderen groep. Hierin leggen de kinderen uit wat het contact met de andere groep doet met hun gevoel.</p> <p>Hierbij kan er op de volgende voorbeeld uitspraken gelet worden als ze het hebben over de andere groep:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Ik vind het zielig als... - Ik word er verdrietig van... <p>Daar werd ik blij/vrolijk van</p>

Cognitieve empathie	Rationeel en bewust begrijpen van emotionele ervaringen van een ander (Reiniers, Corcoran, Drake, Shryane & Völm, 2011).	<p>Om cognitieve empathie te meten bij kinderen kan er in de data gekeken worden naar de gedragsmatige respons. In deze respons laten ze ook wel pro-sociaal gedrag zien. Pro-sociaal gedrag wordt gedefinieerd als het gedrag dat bedoeld is om andere mensen te baten (Clarke-Stewart & Parke, 2014).</p> <p>Er kan gelet worden op hoe kinderen praten over de andere groep. Hierin is het belangrijk of de kinderen uitspraken doen waarin ze laten zien dat ze denken vanuit het perspectief van de ander en het gevoel van die ander daarbij begrijpen. Een paar voorbeelden zouden kunnen zijn:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Als ik daar op school zou zitten dan zou ik het ook vervelend vinden als... - Als ik diegene (van de andere groep) was dan zou ik het ook leuk vinden om... - Ik begrijp waarom iemand zich zo voelt omdat...
---------------------	--	--

<p>Impliciete vooroordelen</p>	<p>Het toekennen van bepaalde eigenschappen op basis van de groep waartoe iemand behoort (Newheiser & Olson, 2012).</p>	<p>Om te bekijken of er bij de kinderen sprake is van impliciete vooroordelen kan gekeken worden naar uitingen die kinderen tijdens het interview doen over mensen uit een groep, puur op basis van lidmaatschap van die groep.</p> <p>Waar onderzoekers op kunnen letten is, of kinderen tijdens het interview positieve uitingen doen over kinderen met een andere (of dezelfde) etniciteit, culturele achtergrond of sociaaleconomische status. Voorbeelden zijn bijvoorbeeld: - dat het vermoeden bestaat dat kinderen uit (dezelfde of) andere groep aardig, vriendelijk, lief, grappig, sportief, sociaal zijn.</p> <p>Ook kan gekeken worden of kinderen negatieve uitingen doen over kinderen van een andere of dezelfde groep. Bijvoorbeeld: kinderen van school A lijken mij minder aardig, agressief, minder slim, minder sociaal.</p>
<p>Expliciete vooroordelen</p>	<p>Naast het toekennen van eigenschappen op basis van de groep waartoe iemand behoort, heeft iemand bij expliciete vooroordelen ook een persoonlijke voorkeur op basis van de groep waartoe iemand behoort (Newheiser & Olson, 2012).</p>	<p>Om expliciete vooroordelen te meten kan gekeken worden of kinderen tijdens de interviews naast eigenschappen ook een voorkeur uitspreken voor een groep kinderen. Bijvoorbeeld:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Ik speel liever met ..... - Ik wil vrienden zijn met .... Of géén vrienden zijn met ....

		<ul style="list-style-type: none"> - Ik wil niet naast ... zitten.
<p>Kwaliteit van contact</p>	<p>De waarde die jongeren zelf toekennen aan vriendschap (Vervoort, et al., 2011) en het opzoeken van elkaar in de vrije tijd en het delen van gevoelens (Gijsbert en Dagevos, 2005).</p>	<p>Er zijn een aantal vragen die gesteld kunnen worden aan de data om te meten hoe de kwaliteit van het contact is tussen de kinderen na en tijdens het project was.</p> <p>Onder de kwaliteit van het contact vallen</p> <ul style="list-style-type: none"> - De frequentie. Een vraag kan zijn: Hoe vaak zoekt men elkaar op? - Intensiteit. Een vraag kan zijn: hoeveel wordt er gedeeld in het contact? Is het contact zakelijk, of is er ook communicatie over gevoelens? - De waardering van het contact. Een vraag kan zijn: beschrijft de persoon in kwestie het contact als waardevol? Hecht diegene er waarde aan?